d{kk & †

fVIi.kh

4

xk'kkyk;k LoPNrk

यदा वयं जानीमः यत् गावः कृषकस्य जीवनस्य महत्वपूर्णो भागो वर्तते । अतः अस्माभिः तासां भोजनं, स्वच्छता, आरोग्यम्, रोगेभ्यः उपचारः इत्यादिनां विषये ज्ञानम् आवश्यकम् अस्ति । गोशालायाः स्वच्छीकरणं अस्मिन् अत्यधिकसहायं करोति । स्वच्छगोशाला रोगान् दूरी करोति । तथा गाः स्वस्थं स्थापयति । यस्य परिणामृ दुग्धरूपे भवति । अस्मिन् पाठे गोशालां स्वच्छकरणस्य काश्चन सरलयुक्तिनां विषये पठिष्यामः ।

mís';kfu

एतं पाठं पठनान्तरं भवन्तः

- गोशालायाः स्वच्छतायाः महत्वस्य व्याख्यां कर्तुं शक्ष्यन्ति ;
- गोशालापालनस्य वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति ;
- स्वच्छतायाः प्रक्रियायाः स्तराणां व्याख्यां कर्तुं शक्ष्यन्ति ।

4-1 xk'kkyk;k% LoPNrk;k% egRoe~

ग्रामीणभारते गोशाला प्रत्येकगृहस्य एके महत्वपूर्णो भागो वर्तते । अस्माकं प्राचीनग्रन्थेषु धेनुनानां स्तुतिः तथा ताषां आशीर्वादाः सन्ति ।

d{kk & †

fVIi.kh

धेनुनां महत्वं वर्णयन् ऋषिः कथयति –

xkok eekxzr% lUrq xkoks lUrq i"Br% A
xkoks i'kko;klUrq xkoke/;s oklkE;"e AA

धेनवः अस्मान् परितः भवितव्याः गावः अस्माकं हृदये भवितव्याः । मां गवां मध्ये भवितव्यम् । ताभिः मह्यमाशीर्वादं प्रदातव्यम् ।

भारते प्रायः कृषकानां गृहाणि मृत्तिकायाः ईष्टिकाभिः निर्मिताः भवन्ति । तथा सम्पूर्णगृहस्य तलं गोमयेन लेपितो भवति । प्रायः बहुक्षेत्रेषु नवीनभवन निर्माणसामग्र्या प्रयोगेण एषा परम्परा न्युना भवन्त्यस्ति ।

चित्रम् 4.1 गोशालाम्

xk’kkyk;k LoPNrk

fVIi.kh

एवं कथ्यते यत् गोमये एतादृशी क्षमता वर्तते यत् एतं यत्र योजयामः तस्य स्थानस्य सर्वविधहानिकारकाः कीटाकाः जीवाणवः नष्टाः भवन्ति, परन्तु अस्यार्थः एवं नास्ति यत् स्वगोशालायाः स्वच्छता न करणीया । मृत्तिका पशुभिः अपशिष्टं भोजनं, गोमयम्, अन्यवस्तुनि गोशालां मलिना करोति । अनेन स्वच्छतायाः न्युनता भवति तथा पशवः बहुरोगानां शिकारः सरतया भवन्ति । गोशालायाः स्वच्छता अत्यन्तावश्यकी वर्तते यतोहि एषा गवां स्वास्थ्ये सुधारम् आनयति । स्वस्थाः गावः अत्यधिकमात्रायां उत्तमं दुग्धं यच्छति ।

4-2 xk'kkyk;k% lE;x~ j{k.ke~

गवानां विश्रामस्य रात्रिशयन्य स्थानं गोशाला वर्तते । वयं स्वगृहं परितः गोशालां दृष्टवन्तः । गोशाला प्रत्येकधेनोः विश्रामस्थलं कथ्यते ।

गोशाला विभिन्नेषु भौगोलिकक्षेत्रेषु भिन्ना भिन्ना द्रष्टुं शक्यते, यतोहि अस्य निर्माणे स्थानीयरूपेण उपलब्धसामग्रीणां प्रयोगो भवति । केषुचन स्थानेषु शिलाखण्डस्य स्ताम्भानां प्रयोगः भित्तिरूपे तथा सस्यस्य प्रयोगः छदिरूपे क्रियते । केषुचन स्थानेषु ईष्टिकायाः भित्तौ सिमेंटपदार्थस्य अथवा टिनधातोः छदिः दृष्टुं शक्यते । गोशालायाः निर्माणसमये निम्नलिखितानां बिन्दूनामुपरि ध्यानं दातव्यम् –

- एकामपि धेनोः कृते निवासाय स्थानमावश्यकं भवति । गवाङ्कृते पर्याप्तगोस्थानस्य निर्माणः करणीयः ।
- गोशालायाः भित्तेः निर्माणाय उपयुक्तसामग्रीणां प्रयोगः करणीयः ।
- भित्तेः निर्माणे शिलाखण्डस्य स्तम्भानाम्, ईष्टिकास्तम्भानाम्, मृत्तिकेष्टकिकायाः भित्तेः, परिपक्वेष्टिकानां भित्तेः, तथा सीमेंटपदार्थस्य प्रयोगः भित्तेः निर्माणे कर्तुं शक्यते ।

d{kk & †

fVIi.kh

चित्रम् 4.2 गोशाला–दृश्यम्

- गोशालां लोहस्य छद्या अथवा अन्य छद्या अवश्यमेव आच्छादयेत् ।

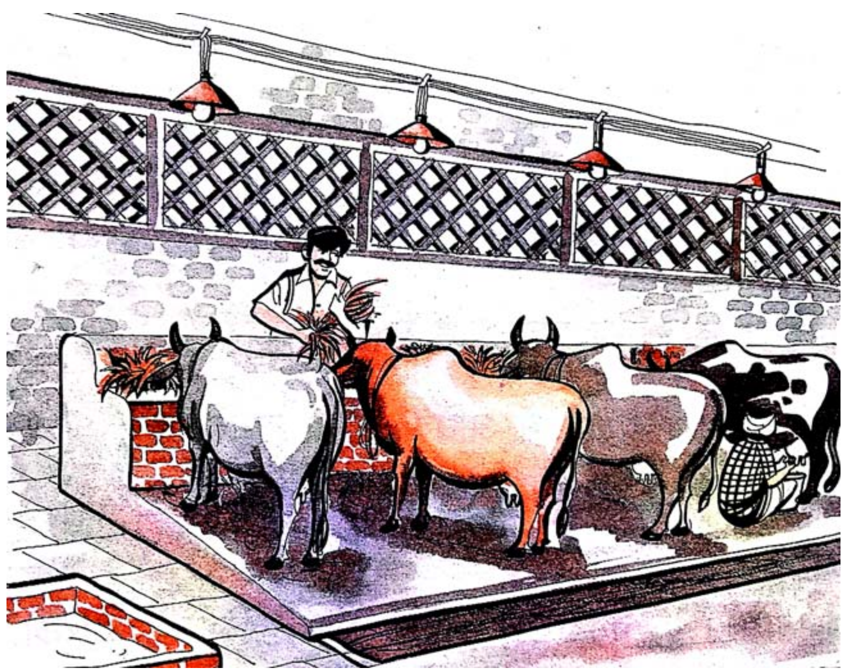

चित्रम् 4.3 गोशालायाः निर्माणम्

xk'kkyk;k LoPNrk

- छद्याः उच्चता एतादृशी भवितव्या येन तस्यां सस्यभण्डारं भवेत् तथा गावः न भक्षितुं शक्नुयात् ।
- गोशालायाः निर्माणम् अनेन प्रकारेण भवितव्यं येन तस्यां अपशिष्टपदार्थान् सरलतया निष्कासनं भवेत् तथा तस्या स्वच्छीकरणं भवेत् । गोशालायाः प्रतिदिने स्वच्छता भवते ।
- अन्यतन्तं चिक्कणता युक्ता भूमिः न भवितव्या यतोहि तत्र गवां स्खलनं भवितुं शक्यते । अतः स्थानम् अश्वक्ष्णं भवितव्यः ।
- गवां विश्रामाणार्थां शुख्कपत्राणि भूम्यां प्रसारेयेत् ।
- गोशालायाः भूमिं प्रतिदिनं स्वच्छं करणीयम् । येन तस्यां अन्य रोगाः न भवेयुः ।

ikBxr iz'u 4-1

सम्यक् तथा असम्यक् स्थाने चिन्हं कुर्यात्

1. सम्पूर्णं गृहं गोमयेन स्वच्छिक्रियते ।
2. अस्माकं पुरातनाः संस्कृतग्रन्थेषु गवां बह्वधिकाः प्रशंसाः सन्ति ।
3. गोशालायै वायोः सम्यक् प्रवाहः तथा पर्याप्तप्रकाशः आवश्यको नास्ति ।
4. अश्वक्ष्णे तले गवां विश्रामार्थं सुष्कपत्राणि प्रसारयेत् ।
5. गोशाला छद्या आच्छादिता भवितव्या ।

4-3 xks'kkyk;k% LoPNrk

गोशालायाः स्वच्छता सम्यक् रूपेण भवितव्या । अस्मासु बहवः गोशालायाः स्वच्छतायाः महत्वेन परिचिताः सन्ति । यतोहि वयं गोशालायाः स्वच्छतायाः सम्यक् प्रक्रियया परिचिताः नास्म । अतः आगच्छन्तु गोशालां स्वच्छकरणार्थं स्वच्छतायाः विभिन्नानां प्रविधिनां विषये ज्ञास्यामः ।

- गोशालायां वायोः प्रवाहः तथा प्रकाशस्य पर्यप्ता व्यवस्था भवितव्या । एषा गौशालां वर्षायाः समये शुष्ककरणार्थं सहायको भवति ।
- गोशालायाः भूम्यां पदार्थाः प्रसारिताः भवन्ति अतः एतान् शुष्कपदार्थान् एकत्रीकृत्य गोशालायाः बहिः संस्थापयेत् ।
- यदि आवश्यकं अस्ति चेत् जलस्य प्रयोगं कुर्यात् अन्यथा सम्मार्जन्या यदि भूम्यां इष्टिकाः सन्ति चेत् नलिकया सम्मार्जनं कुर्यात् ।

चित्रम् 4.4 गोशालायां–स्वच्छता

- स्थले प्रसारितं गोमयं तथा पत्राणि एकत्रितं कुर्यात् येन जैविकोर्वरकस्य निर्माणं भवेत् ।
- गवां गोशालायाः बहिः किञ्चित् समयाय चरणार्थं मुञ्चयेत् । पुरातने काले गाः वने चरणार्थं विचरन्ति स्म ।
- यदि भवन्तः एकवारं तलतः शुष्कपत्राणि तथा सस्यानि निवारयन्ति चेत् सम्पूर्णं क्षेत्रं सरलतया स्वच्छो भवति ।
- तं स्थानमपि स्वच्छं कुर्यात् यत्र सस्यानि तथा गवां अन्यभोज्यपदार्थानि स्थापिताः भवन्ति ।

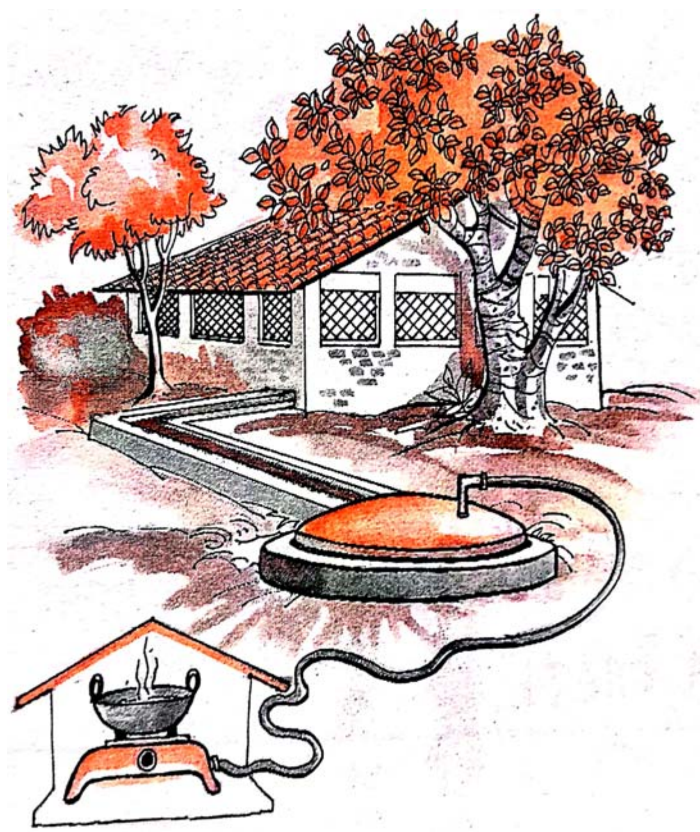

चित्रम् 4.5 बायोगैसः

- बहुषु क्षेत्रेषु शुख्कपश्वाहारेण सह गोधूमस्य तथा यवस्य चूर्णेन सह प्रयोगं भवति । अवशिष्टं तरलपदार्थं प्रतिदिनं स्वच्छं भवति ।

- गोशालायाः अवशिष्टतरलपदार्थान् गोशालायाः बहिः भिन्नस्थाने एकत्रीकुर्यात्।

- गोमयमपि भिन्नस्थले एकत्रीकुर्यात् ये अस्य 'बायोगैस' कार्ये प्रयागं भवितुं शक्यते ।

- गोशालायां मत्सकाः मक्षीकाः तथा अन्यप्रकारस्य कीटपतङ्गाः भवन्ति । एते धेनूः व्याकुलं कर्तुं शक्यन्ते अतः एतान् निवारणाय शुष्कगोमयं प्रज्वाल्य तस्यां निम्बपत्राणि संस्थाप्य तस्य धूम्रेण दूरं कर्तुं शक्यते ।

- गोशालां स्वच्छकरणार्थं सरलविधिः अङ्गीकर्तुं शक्यन्ते ।

ikBxrk% ç'uk% 4-1

रिक्तस्थानानि पूरयेत् –

1. गोशालायां वायोः प्रवाहः तथा .... पर्याप्तो भवितव्यः ।
2. धेनूः .... बहिः विमुञ्चितं कुर्यात् ।
3. .... प्रसारणार्थं एकत्रीकुर्यात् येन .... प्रयोगो भवितुं शक्यते ।
4. गोमयं पृथक्तया एकत्रीकुर्यात् येन .... प्रयोगः कर्तुं शक्यते ।
5. .... मक्षिकाः तथा अन्यकीटपतङ्गाः गोशालायां प्राप्यन्ते ।

xk'kkyk;k LoPNrk

d{kk & †

fVIi.kh

HkoUr% fd% f'kf{kroUr%

- गोशालायाः स्वच्छता महत्वपूर्णा वर्तते ।
- गावः भारतीय समाजस्य महत्वपूर्णमङ्गं वर्तते ।
- गोशालायाः निर्माणं मुख्यरूपेण स्थानोपलब्धपदार्थैः भवितव्यम् ।
- गोशालायां वायोः प्रवाहस्य तथा प्रकाशस्य पर्याप्तव्यवस्था भवितव्या ।
- एतां प्रतिदिने स्वच्छं कुर्यात् ।
- अपिशिष्टपदार्थान् भिन्नं स्थापयेत् ।

ikBkUrk% ç'uk%

1. गोशालायाः स्वच्छतायाः महत्वम् अवबोधयत ।
2. गोशालां स्वच्छकरणार्थं बिन्दुचतुष्टयं लिखत ।
3. भूमितलतः शुष्कपत्राणां निवारणं कथमावश्यकं वर्तते ।
4. गोशालायामस्माभिः धूम्रः कथं करणीयः ।
5. गोशालायाः स्वच्छतायाः करणीयानां पञ्चचरणानां सूच्याः निर्माणं कुरुत।

mÙkjekyk

4-1

1. सम्यक्
2. असम्यक्

3. असम्यक्
4. असम्यक्
5. सम्यक्

4-2

1. प्रकाशः
2. चरणे
3. तले
4. बायोगैस
5. मत्सकाः